

*Marek WAGNER*

## **DOROBEK PROFESORA JANUSZA WOLIŃSKIEGO (1894–1970) W ZAKRESIE BADAŃ NAD DZIEJAMI UKRAINY**

Janusz Woliński urodził się 10 września 1894 r. w Warszawie w zasłużonej i szanowanej rodzinie inteligenckiej – jego dziadek Adolf był zatem cenionym architektem i twórcą wielu stołecznych pałaców i kamienic, zaś ojciec Jan doświadczonym i przysięgłym adwokatem warszawskim, natomiast matka Zofia Koziejowska wywodziła się z ziemiańskiej rodziny prawników i lekarzy lubelskich. Sam Profesor wielokrotnie wspominał, iż z domu rodzinnego wyniósł przede wszystkim zamiłowanie do czytania książek historycznych, na których uczył się piękna ojczyztego języka i poszanowania patriotyzmu.<sup>1</sup>

Wychowany początkowo w Warszawie, w latach 1904–1908 młody Janusz Woliński uczęszczał do renomowanego gimnazjum Stanisława Staszica w Lublinie, a w latach 1908–1913 uczył się w cenionym warszawskim gimnazjum Pawła Chrzanowskiego, gdzie uzyskał polską maturę. W 1914 r. kontynuował nadal naukę w gimnazjum w Kazaniu, gdzie otrzymał rosyjskie świadectwo dojrzałości, aby móc studiować na wyższych uczelniach w Cesarstwie Rosyjskim. W roku akademickim 1914/1915 studiował więc na Wydziale Prawa Uniwersytetu Moskiewskiego, a po powrocie w 1915 r. do Warszawy – początkowo prawo na Uniwersytecie Warszawskim (1915–1921), a później także historię (1922–1926), zawsze wykazując się rzetelnym przygotowaniem naukowym i wysokim poziomem posiadanej wiedzy prawniczej i historycznej.

Po powrocie do kraju pracował jako nauczyciel historii w kilku szkołach warszawskich – w latach 1919–1923 w gimnazjum Anny Jakubowskiej, w latach 1920–1931 w gimnazjum Zofii Kurmanowej, także (1922–1928) w gimnazjum Ludwika Lorentza i Św. Stanisława Kostki (1927–1931), nadto w Szkole Społecznej przy warszawskim ośrodku Polskiej Macierzy Szkolnej (1928–1931).<sup>2</sup>

W chwilach zagrożenia Rzeczypospolitej stawał w szeregach odrodzonego Wojska Polskiego jako ochotnik – w 1918 r. został jednak zwolniony ze służby wojskowej z powodu poważnej choroby płuc, od lipca do października 1920 r. bronił Warszawy podczas wojny polsko-bolszewickiej, zaś w 1921 r. został zatrudniony jako kancelista w ówczesnym Ministerstwie Spraw Wojskowych.<sup>3</sup>

Zasadniczą pasją życiową Janusza Wolińskiego była historia, zwłaszcza dawnej Rzeczypospolitej i nowożytna powszechna, toteż w 1926 r. uzyskał na Uniwersytecie Warszawskim doktorat z filozofii na podstawie przygotowanej rozprawy o stosunkach polsko-brandenburskich w latach 1674–1675, a więc w pierwszym okresie panowania Jana III Sobieskiego, napisanej pod kierunkiem Profesora Marcelego Handelsmana. Opracowanie Wolińskiego, oparte przede wszystkim na krajowych i zagranicznych materiałach archiwalnych, częściowo nieznanych polskim badaczom, znacznie pogłębiło

problematykę tzw. “polityki bałtyckiej” Jana III, ukazanej na tle ówczesnej polityki międzynarodowej.<sup>4</sup>

W czerwcu 1938 r. Janusz Woliński habilitował się na podstawie rozprawy zatytułowanej “Jan III Sobieski i sprawa Ukrainy w latach 1674–1675” i jeszcze w tym samym roku jako docent prywatny rozpoczął wykłady uniwersyteckie z historii powszechnej i nowożytnej w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie prowadził je do czerwca 1939 r.<sup>5</sup>

W październiku 1936 r. Janusz Woliński został zatrudniony jako nauczyciel akademicki w prywatnej Szkole Nauk Politycznych przy wileńskim Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej, znanym ośrodku naukowym o charakterze wschodnioznawczym i sowietologicznym. W latach 1936–1939 prowadził tutaj cykl wykładów pod wspólnym tytułem “Sprawa ukraińska jako problem międzynarodowy”, przejmując zajęcia dydaktyczne po zmarłym polityku i profesorze Leonie Wasilewskim (1870–1936). Wileńskie wykłady docenta Janusza Wolińskiego, które cieszyły się znacznym zainteresowaniem wśród wileńskich słuchaczy, dotyczyły nie tylko aspektów historycznych, ale przede wszystkim aktualnej kondycji politycznej, ekonomicznej i wyznaniowej społeczności ukraińskiej, dodatkowo ukazanych na szerokim tle ówczesnej sytuacji europejskiej.<sup>6</sup>

W styczniu 1931 r. Janusz Woliński został zatrudniony w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na stanowisku radcy, zaś 1 czerwca 1935 r. otrzymał nominację na kierownika referatu (prawosławnego) w ministerialnym Departamencie Wyznań. Jego dyrektorem i bezpośrednim zwierzchnikiem był Franciszek Salezy hr. Potocki, dziennikarz, społecznik, konserwatywny polityk, którego Janusz Woliński ze względu na wiedzę merytoryczną i zdolności mediacyjne wielokrotnie zastępował i wyręczał w skomplikowanych obowiązkach urzędniczych.<sup>7</sup>

Do obowiązków kierownika referatu należało sporządzanie opracowań prasowych i naukowych, także prowadzenie pertraktacji z przedstawicielami kościołów obecnych w życiu politycznym, społecznym i kulturalnym kraju. Na tym odpowiedzialnym odcinku pracy Janusz Woliński wykazywał się zawsze znajomością skomplikowanej problematyki prawnej i wyznaniowej, z łatwością “ogarniając całokształt polityki wyznaniowej państwa” polskiego. Dewizą Profesora była zatem “zasada harmonijnego współżycia z mniejszościami narodowymi w ówczesnym państwie”, a więc utrzymanie stabilnych i godnych warunków życia dla milionów mieszkańców Drugiej Rzeczypospolitej. Najlepszą ocenę jego osiągnięć podał w marcu 1939 r. minister, nagradzając zainteresowanego Złotym Krzyżem Zasługi i podkreślając jego wybitne zasługi w opracowaniu prawnego kodeksu unormowania sytuacji kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej oraz w procesie derusyfikacji tegoż przez ścisłe powiązanie duchowieństwa i wiernych z dorobkiem polskiej historii i kultury narodowej.<sup>8</sup>

Prowadząc przez długie lata skomplikowane i dramatyczne pertraktacje z hierarchią wielu kościołów i wspólnot niekatolickich, zwłaszcza z hierarchią Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Polsce, obaj decydenci (Potocki i Woliński) reprezentowali jednoznaczne stanowisko budowy pokojowego i “harmonijnego współżycia” cerkwi prawosławnej oraz państwa polskiego, wielokrotnie narażając się na jawną opozycję ze strony oficerów i urzędników z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i z Ministerstwa

Spraw Wojskowych, usiłujących siłą przeforsować własne plany polityczne wobec mniejszości narodowych, zamieszkujących terytorium Drugiej Rzeczypospolitej.<sup>9</sup>

Kiedy zatem latem 1938 r. doszło do bezzasadnego zburzenia 114 cerkwi prawosławnych i zmuszania siłą wiernych tegoż kościoła do zmiany wyznania na Lubelszczyźnie i Chełmszczyźnie, wbrew stanowisku kadry kierowniczej Departamentu Wyznań, 14 września tegoż roku na znak protestu dyrektor Potocki i kierownik Woliński złożyli dymisję i odeszli z ministerstwa.<sup>10</sup> Fakt ten wywołał falę oburzenia w Rzeczypospolitej, pojawiły się wówczas artykuły i wypowiedzi prasowe broniące postawy obu decydentów – Janusz Woliński otrzymał wkrótce stanowisko dyrektora Archiwum Oświecenia Publicznego, którego już nie objął z powodu rozpoczęcia działań wojennych we wrześniu 1939 r.<sup>11</sup>

Podczas okupacji niemieckiej Janusz Woliński pracował jako zwykły bibliotekarz – początkowo był zatrudniony w Bibliotece Ordynacji Krasińskich, potem w Bibliotece Ordynacji Zamoyskich, ale przede wszystkim zajmował się potajemnym nauczaniem historii Polski i dziejów powszechnych. Zajęcia te odbywały się zazwyczaj w stołecznych mieszkaniach na tajnych kompletach i na studiach Uniwersytetu Warszawskiego i Uniwersytetu Ziem Zachodnich w Warszawie, Milanówku i Częstochowie.<sup>12</sup>

Po zakończeniu działań wojennych we wrześniu 1945 r., Janusz Woliński “wszedł do pierwszego zespołu wykładowców historii w odbudowującym się Uniwersytecie Warszawskim”, prowadząc wykłady i zajęcia w mieszkaniach prywatnych lub w zrujnowanych budynkach uniwersyteckich.

Początkowo był zastępcą profesora U.W., a w 1947 r. otrzymał nominację na profesora nadzwyczajnego, zaś w 1958 r. został mianowany profesorem zwyczajnym, prowadząc wykłady oraz seminaria z historii nowożytnej. Przez wiele lat kierował uniwersytecką Katedrą Historii Nowożytnej, nauczając kolejne pokolenia studentów historii. Do chwili śmierci w 1970 r. wypromował 120 magistrów historii i 20 doktorów nauk humanistycznych, w tym kilkunastu samodzielnych pracowników nauki i nauczycieli akademickich.<sup>13</sup>

Jego uczniowie wielokrotnie podejmowali problematykę badawczą bliską “ukraińskim” zainteresowaniom Profesora Janusza Wolińskiego, a wśród nich wymieńmy m.in. Ludomira Bieńkowskiego, który napisał interesującą pracę “Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce w XVI–XVIII w., czy równie ciekawą rozprawę Mieczysława Jaworskiego “Kampania ukraińska Jana Sobieskiego w 1671 roku”.

Profesor pisał wprawdzie niewiele, ale za to “pięknie”, jak powszechnie oceniano jego dorobek pisarski, ponieważ “cyzelował każde zdanie, ulepszał przypisy, dopracowywał tekst stylistycznie”. Ponadto był znanym i cenionym popularyzatorem historii dawnej Rzeczypospolitej, czasów panowania Jana III Sobieskiego, czy dziejów Warszawy, wypowiadając się “z precyzją słowa połączoną z jasnością wykładu” na łamach codziennych gazet i fachowych czasopism, nie tylko z okazji okrągłych rocznic historycznych.

Janusz Woliński był również czynnym organizatorem życia naukowego polskich historyków, skupiających się zwłaszcza w Polskim Towarzystwie Historycznym oraz w Towarzystwie Miłośników Historii w Warszawie, którego był prezesem w latach 1960–1970, a od 1951 r. działał także w Towarzystwie Naukowym Warszawskim. Ponadto w latach 1945–1952 wznowił i redagował czasopismo naukowe “Przegląd

Historyczny”. Działał aktywnie w Komitecie Nauk Historycznych Polskiej Akademii Nauk, w Instytucie Historii PAN, także w Państwowej Radzie Archiwalnej, w Wojskowym Instytucie Historycznym i w Wojskowej Akademii Politycznej w Warszawie, gdzie nie tylko prowadził wiele wykładów kursowych i zajęć dydaktycznych, ale zajmował też odpowiedzialne stanowiska kierownicze.

Jeszcze po osiągnięciu wieku emerytalnego był nadal czynny zawodowo, prowadził zajęcia uniwersyteckie, pisał opinie i recenzje, wygłaszał odczyty i przygotowywał do publikacji rozpoczęte niegdyś artykuły. Profesor Janusz Woliński zmarł 7 kwietnia 1970 r. w Warszawie, pochowany na stołecznych Powązkach, dwukrotnie odznaczony Krzyżem Orderu Odrodzenia Polski i wieloma odznaczeniami polskimi i zagranicznymi, pozostawiając opinię rzetelnego naukowca, znakomitego nauczyciela i przyjaciela młodzieży.<sup>14</sup>

Dorobek naukowy Janusza Wolińskiego skupiał się głównie wokół badań nad dziejami Rzeczypospolitej w końcu XVII stulecia, a zwłaszcza w dobie panowania Jana III Sobieskiego, któremu Profesor poświęcił wiele studiów naukowych i publikacji źródeł. Zajmował się ponadto historią Warszawy i Wielkiego Księstwa Litewskiego, dziejami Sejmu Czteroletniego, publikował materiały źródłowe do czasów panowania Jana Sobieskiego – większość z nich pozostaje do dnia dzisiejszego niezawodną pomocą dla kolejnych pokoleń polskich i zagranicznych historyków, zajmujących się dziejami Rzeczypospolitej końca XVII w.<sup>15</sup>

Zasadniczymi osiągnięciami naukowymi Profesora Janusza Wolińskiego były nowatorskie ustalenia dotyczące oceny odsieczy wiedeńskiej 1683 r. i analiza dwóch bitew pod Parkanami w tymże roku, a także opis i analiza politycznych i militarnych problemów wojny polsko – tureckiej w latach 1672–1676 (zwłaszcza m.in. planów strategicznych i operacyjnych Jana III, mediacji tatarskiej w ówczesnym konflikcie polsko-osmańskim, analizy tzw. “polityki bałtyckiej” Sobieskiego, czy przebiegu bitew pod Lesienicami 1675 r. i pod Żórawnem w 1676 r.). Pomimo znacznego dorobku naukowego, nie udało się jednak Januszowi Wolińskiemu ukończyć zaplanowanej syntezy politycznej i militarnej konfliktu Rzeczypospolitej szlacheckiej z Imperium osmańskim w latach 1672–1676, bowiem cała Jego spuścizna naukowa spłonęła dwukrotnie w warszawskich mieszkaniach Profesora – we wrześniu 1939 r. i w sierpniu 1944 r.<sup>16</sup>

Przyjrzyjmy się obecnie dorobkowi Janusza Wolińskiego w zakresie szeroko rozumianych odniesień polsko-ukraińskich oraz polsko-kozackich w aspekcie historycznym. Profesor rozpoczął publikację własnego dorobku zresztą dość późno, nie jest on obszerny objętościowo, jednak niezmiernie ważny dla polskiej historiografii pod względem merytorycznym, jednoznacznie wynikający z zainteresowań badawczych i z doświadczeń zawodowych Janusza Wolińskiego.

W 1929 r. w książce pamiątkowej wydanej z okazji 25-lecia działalności naukowej swego Profesora Marcellego Handelsmana ogłosił artykuł “Komisja andruszowska 1674 roku”, chociaż poświęcony rozwojowi stosunków polsko-rosyjskich na początku panowania Jana III Sobieskiego, ale w głównej mierze odnosił się do szeroko rozumianej problematyki kozackiej. Jak sam pisał Janusz Woliński praca ta powstała na marginesie przygotowywanego studium o wojnie polsko-tureckiej w latach 1674–1676 i została oparta na materiałach rękopiśmiennych i na literaturze przedmiotu. Autor przedstawił “bohaterów” pertraktacji, a więc dyplomatów polskich i rosyjskich, oraz cele tych rokowań, zmierzające do podpisania “wiecznego pokoju” między Warszawą i Moskwą

przeciw Imperium osmańskiemu i jego sojusznikowi – hetmanowi kozackiemu Piotrowi Doroszenke. W przekonujący sposób, opierając się na bogatej bazie źródłowej, Janusz Woliński przedstawił przebieg komisji andruszowskiej i przyczyny jej zerwania przez Rosjan, którzy nie zamierzali rozmawiać z Polakami na temat zwrotu Kijowa i uzgodnić aliansu politycznego i militarnego przeciwko Turkom i Tatarom. Zasadą Profesora było zwrócenie historykom uwagi na ewentualność zagarnięcia prawobrzeżnej Ukrainy przez wojska moskiewskie, co zbliżało ówczesne stanowisko państwa polsko-litewskiego do polityki zagranicznej Imperium osmańskiego w obliczu spodziewanego przez strony zagrożenia rosyjskiego.<sup>17</sup>

Dnia 24 marca 1934 r. na dorocznym zebraniu Instytutu Badań Spraw Narodowościowych Janusz Woliński wygłosił odczyt “Król Jan III a sprawa Ukrainy 1674–1675”, który następnie otrzymał poszerzoną formę drukowaną jako artykuł umieszczony w czasopiśmie “Sprawy Narodowościowe” w tymże roku. Również i to opracowanie, oparte na szerokiej bazie źródłowej i na literaturze przedmiotu, zajmowało się miejscem “kwestii kozackiej” wśród ówczesnych odniesień polsko-moskiewskich, a jak słusznie pisał sam Autor “wypadki [te] nie były poruszane w dotychczasowej literaturze naukowej, tak polskiej, jak obcej: rosyjskiej czy ukraińskiej”. Przede wszystkim Janusz Woliński zwrócił uwagę historyków na zjawisko rosnącego angażowania się hetmana kozackiego Piotra Doroszenki po stronie Imperium osmańskiego w zmaganiach zbrojnych z Rzeczypospolitą i z Rosją. Ponadto zanalizował i udowodnił stan zagrożenia politycznego i militarnego Rzeczypospolitej, jaki nastąpił wiosną 1674 r. w związku z działaniami zaczepnymi wojsk rosyjskich na obszarze Prawobrzeża i wyborem promoskiewskiego Iwana Samojłowicza hetmanem kozackim całej zjednoczonej Ukrainy. Jednak natychmiastowa interwencja wojsk osmańskich przyniosła porażkę opcji prorosyjskiej i powrót hetmana Doroszenki do Czehrynia, który podjął wówczas politykę lawirowania wobec wszystkich stron konfliktu zbrojnego. W tej sytuacji Jan III Sobieski rozpoczął kampanię wojenną mającą na celu opanowanie prawobrzeżnej Ukrainy i wybór takiego hetmana kozackiego, ale z pominięciem Doroszenki, który byłby trwałym elementem politycznej stabilizacji na obszarach pomiędzy Dnieprem a Dniestrem. Janusz Woliński wykazał, iż król Jan III zmierzał do pozyskania przychylności ze strony miejscowej ludności, sprzeciwiając się powrotowi szlachty polskiej na ziemie ukraińskie, ponadto udowodnił, iż próba rozwiązania problemu “na zasadzie unii z Rzeczypospolitą była ostatnią w historii, a jej niepowodzenie odbiło się fatalnie na dalszych dziejach naszego państwa”. Kilka dołączonych do artykułu nieznanymi materiałami źródłowymi stanowiło logiczne uzupełnienie jego walorów poznawczych, ale przede wszystkim uzasadniało przyjętą przez Janusza Wolińskiego koncepcję swego studium.<sup>18</sup>

Również w 1934 r. w czasopiśmie “Polityka Narodów” ukazał się artykuł Janusza Wolińskiego zatytułowany “Pośrednictwo tatarskie w wojnie polsko-tureckiej 1674–1675”, który wprawdzie analizował zagadnienie mediacji chana krymskiego Selim Gereja w ówczesnych zmaganiach zbrojnych, ale w dużej mierze dotyczył kwestii ukraińskiej (kozackiej). Janusz Woliński, omawiając dokładnie przebieg owych pertraktacji dyplomatycznych, powrócił w nim raz jeszcze do koncepcji narastającego zagrożenia nie tylko wobec państwa polsko-litewskiego, ale również pozostałych krajów tegoż obszaru, ze strony monarchii rosyjskiej, która “coraz szerzej rozpościerała swe władanie na prawobrzeżnej Ukrainie”. Autor przypomniał zatem projekt aliansu

polsko-turecko-tatarskiego, wymierzonego przeciwko Moskwie, którego autorem był Jan III Sobieski – zdawał on sobie bowiem sprawę, iż niechęć rosyjskich elit władzy do politycznego i wojskowego współdziałania z Rzeczypospolitą pozostawi ją osamotnioną wobec agresywnych planów albo Stambułu albo Moskwy. Warto dodać, iż również tejsze publikacji towarzyszą mało znane historykom materiały źródłowe dotyczące interesującej Autora problematyki badawczej.<sup>19</sup>

Natomiast w 1948 r. Profesor Janusz Woliński opublikował w “Przeglądzie Historycznym” nowatorski artykuł, stanowiący wstęp do przygotowywanej syntezy zatytułowanej “Od Chocimia do Żórawna”, w którym powrócił do interesującej nas problematyki ukraińsko-kozackiej. Twierdził, iż “wiktoria chocimska (...) stawiała znowu na porządku dziennym zagadnienie przynależności państwowej Ukrainy prawobrzeżnej”, a także opisał “nawrót nastrojów propolskich” w elitach kozackich. Ponadto stał na stanowisku, iż ówczesnym priorytetem w rosyjskiej polityce zagranicznej było zagarnięcie Prawobrzeża, co stwarzało wspólne zagrożenie zarówno dla bezpieczeństwa Rzeczypospolitej, jak i dla statusu ówczesnej Kozaczyzny.<sup>20</sup>

Dodajmy, iż owocem przedwojennych zainteresowań badawczych i pracy zawodowej Janusza Wolińskiego, była syntetyczna publikacja zatytułowana “Polska i kościół prawosławny. Zarys historyczny”, wydana we Lwowie w 1936 r. Licząca 150 stron książka stanowi popularno-naukowy zarys obustronnych stosunków, a została napisana przystępnym językiem. Oprócz omówienia aktualnego stanu badań i przeglądu literatury przedmiotu obejmuje ona sześć rozdziałów merytorycznych, ilustrując historyczny rozwój tychże odniesień od chwili utworzenia metropolii polsko-litewskiej aż po sytuację kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej lat 1918–1930. Wykład merytoryczny Wolińskiego był wprawdzie ukierunkowany na czasy nowożytny, a więc na XVI, XVII i XVIII stulecia, przede wszystkim na interesującą nas problematykę ukraińską i kozacką, to równie interesująco wypadły pozostałe partie książki, ukazujące genezę i uwarunkowania współistnienia wielu wyznań w dawnej Rzeczypospolitej.<sup>21</sup>

Dorobek naukowy Janusza Wolińskiego przejawiał się nadto w publikacji wyboru materiałów źródłowych dotyczących genezy, przebiegu i skutków wojny polsko-tureckiej w latach 1672–1676, które oprócz kilku uzupełnień przedwojennych, zostały opublikowane w latach 1964–1970 w czasopiśmie historyczno-wojskowym “Studia i Materiały do Historii Wojskowości”. We wszystkich jedenastu częściach tejsze publikacji Profesor umieścił spory zasób nieznanych dotychczas polskim badaczom źródeł rękopiśmiennych które dotyczyły wybranych aspektów stosunków Rzeczypospolitej szlacheckiej z ośrodkami Kozaczyzny ukraińskiej w omawianym okresie historycznym.<sup>22</sup>

Na zakończenie dodajmy, iż wśród zachowanej w warszawskim Archiwum Polskiej Akademii Nauk spuścizny naukowej Janusza Wolińskiego, gdzie znalazły się rozprawy, artykuły i inne wydawnictwa Profesora, poczesne miejsce zajmują teki odpisów dokumentów odnoszących się do dziejów Kozaczyzny w XVII–XVIII w. Nie sposób wymienić wszystkich zgromadzonych przez Profesora tekstów, wypada jedynie stwierdzić, iż znalazły się wśród nich uniwersały ówczesnych hetmanów i pułkowników kozackich, dalej ich korespondencja z elitami politycznymi Rzeczypospolitej, ponadto z władzami państw ościennych, jak Rosja, Imperium osmańskie, czy Chanat krymski, by wymienić niewielką tylko część zawartości “Tek Wolińskiego”. Należy także dodać, iż praktycznie wszyscy zainteresowani badacze i historycy, zajmujący się dziejami

prawobrzeżnej i lewobrzeżnej Kozaczyzny oraz Siczą zaporoską są zmuszeni do korzystania z dorobku Janusza Wolińskiego, ponieważ wiele z zachowanych odpisów dokumentów zostało wykonanych ze zniszczonych już dzisiaj zasobów archiwalnych, tak krajowych, jak zagranicznych.<sup>23</sup>

Generalna ocena naukowego dorobku ukraińsko – kozackiego Profesora Janusza Wolińskiego, która nie była wprawdzie zbyt obszerna objętościowo, zamykając się praktycznie w latach trzydziestych XX w., pod względem merytorycznym należy do zasadniczych dokonań polskiej historiografii w okresie międzywojennym. Janusz Woliński nie tylko poddał analizie sytuację Rzeczypospolitej w dobie panowania Jana III Sobieskiego, ale także nakreślił rzetelny opis prawobrzeżnej Kozaczyzny w drugiej połowie XVII stulecia, ze szczególnym uwzględnieniem okresu wojny tureckiej 1672–1676 i odsieczy wiedeńskiej 1683 r. Ponadto zbadał i opisał skomplikowany obraz kwestii ukraińskiej na tle szerokiej panoramy ówczesnej sytuacji międzynarodowej, jednoznacznie opowiadając się za koncepcją “wspólnego wroga”, jaką była ówczesna Rosja, tak dla Kozaczyzny, dla chanatu krymskiego, jak i dla Rzeczypospolitej, a więc za ideą reprezentowaną przez Jana III Sobieskiego. Z oczywistych zatem powodów, po drugiej wojnie światowej Janusz Woliński nie kontynuował już poszukiwań archiwalnych oraz badań naukowych dla problematyki ukraińsko-kozackiej, jednak całość omawianego tutaj dorobku Profesora weszła na stałe do polskiej i europejskiej historiografii XVII stulecia.

<sup>1</sup> Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Akta personalne, nr 6641, s.169–172 (J.Woliński, Życiorys, Warszawa 8 XI 1930 r.). Pozostałe materiały biograficzne zachowały się w zasobie Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, sygn. III–198, nr138–142, 146–148 oraz w Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego, nr 3480.

<sup>2</sup> A.Sródka, Ucenie polscy XIX–XX stulecia, t.IV, Warszawa 1998, s.523–524.

<sup>3</sup> AAN, MWR i OP, Akta personalne, nr 6641, s. 218–331 (stan służby, Warszawa 1 X 1931 r.).

<sup>4</sup> Drukowane we fragmentach – J.Woliński, Sprawa pruska 1673–1675 i traktat jaworowski; Zabiegi brandenburskie o koronę polską w czasie bezkrólewia 1673–1674, [w:] Idem, Z dziejów wojny i polityki w dobie Jana Sobieskiego, red. M.Anusiewicz, Warszawa 1960.

<sup>5</sup> AAN, MWR i OP, Akta personalne, nr 6641, s.20–38 (dokumentacja postępowania habilitacyjnego na U.W., Warszawa 25 VI 1938 r.).

<sup>6</sup> AAN, MWR i OP, Akta personalne, nr 6641, s.46. Zob. M.Kornat, Polska szkoła sowietologiczna (1930–1939), Kraków 2003.

<sup>7</sup> AAN, MWR i OP, Akta personalne, nr 6641, s.73–76 (stan służby, Warszawa 1936 r.).

<sup>8</sup> AAN, MWR i OP, Akta personalne, nr 6641, s.13–14 (wniosek odznaczeniowy, Warszawa 19 III 1939 r.).

<sup>9</sup> P.Leszczynski, Centralna administracja wyznaniowa II RP. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Warszawa 2006, s.187–221.

<sup>10</sup> Wypadki te J.Woliński opisał w niedrukowanym szkicu “Działalność w dziedzinie prawosławia Departamentu Wyznań MWR i OP w Polsce w okresie międzywojennym”, Warszawa po 1939 r., Archiwum PAN, Teki Wolińskiego, nr 15, k.1–5 (maszynopis).

<sup>11</sup> P.Leszczynski, op.cit., s. 270–271.

<sup>12</sup> Zaświadczenia o prowadzeniu tajnych kompletów z czerwca 1945 r., Archiwum PAN, Teki Wolińskiego, nr 140, s. 2–4.

<sup>13</sup> Dokumentacja personalna z lat 1947–1958, Archiwum PAN, Teki Wolińskiego, nr 138, s.1–2, nr 140, s. 4–14.

<sup>14</sup> A.Zahorski, Janusz Woliński (1894–1970), Przegląd Historyczny, t.LXI, 1970, s. 543–545; S.Herbst, Janusz Woliński (10 IX 1894 – 7 IV 1970), badacz dziejów ojczystych, nauczyciel, [w:] Tradycje

- i współczesność. Księga pamiątkowa Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2005, Warszawa 2005, s. 90–93.
- <sup>15</sup> J. Wimmer, Janusz Woliński – badacz epoki Sobieskiego, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, t. XVI, 1970, cz. 2, s. 3–18.
- <sup>16</sup> Wybór artykułów Janusza Wolińskiego opublikowano w dwóch powojennych zbiorach studiów – *Z dziejów wojny i polityki w dobie Jana Sobieskiego*, red. M. Anusiewicz, Warszawa 1960; *Z dziejów wojen polsko-tureckich*, oprac. J. Wimmer, Warszawa 1983.
- <sup>17</sup> J. Woliński, Komisja andruszowska 1674 roku, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 25-letniej działalności prof. Marcelego Handelsmana*, Warszawa 1929, s. 1–11.
- <sup>18</sup> J. Woliński, Król Jan III a sprawa Ukrainy 1674–1675, *Sprawy Narodowościowe*, r. VIII, 1934, s. 1–30.
- <sup>19</sup> J. Woliński, Pośrednictwo tatarskie w wojnie polsko-tureckiej 1674–1675, *Polityka Narodów*, t. 4, Warszawa 1934, s. 11–33.
- <sup>20</sup> J. Woliński, Po Chocimie 1673–1674, *Przegląd Historyczny*, t. XXXVII, 1948, s. 60–89.
- <sup>21</sup> J. Woliński, Polska i kościół prawosławny. Zarys historyczny, Lwów 1936. Materiały i subwencje do publikacji – AAN, MWR i OP, Departament Wyznań, nr 1256.
- <sup>22</sup> J. Woliński, Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, t. X–XVI, 1964–1970.
- <sup>23</sup> Teki dotyczące materiałów ukraińsko-kozackich posiadają numerację 93–95 i zakres chronologiczny lat 1648–1687, zob. H. Dymnicka-Wołyńska, *Materiały Janusza Wolińskiego*, *Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk*, nr 23, Warszawa 1980, s. 102–105.